

ШЛЯХИ ПОПОВНЕННЯ СУЧАСНОГО ПОЛІТИЧНОГО ДИСКУРСУ США ТА УКРАЇНИ

(Бутова І.С., Тернопіль, Україна)

Здійснено типологічний аналіз повідомлень американських та українських політиків, продемонстровано шляхи поповнення політичного словника США й України, проаналізовано роль метафори в сучасній політичній комунікації.

Ключові слова: *евфемізм, асиміляція, вокабуляр, концепт, метафора, концептосфера, карикатура.*

Typological analysis of statements of American and Ukrainian politicians is made, ways of political vocabulary enriching of the United States and Ukraine are shown, and metaphor role in contemporary political communication is demonstrated.

Key words: *euphemism, assimilation, vocabulary, concept, metaphor, concept-sphere, cartoon.*

Для України, як і для інших пострадянських країн, існує два шляхи формування політичного дискурсу країни. Перший – орієнтир на комуністичне минуле, другий – ліберальне спрямування в майбутнє [7]. Вважають, що термін “*перебудова*”, який часто вживався з 1985 до 1991 року, майже неможливо знайти вжитим у прямому значенні в сучасному політичному дискурсі. Сьогодні в українській мові термін “*перебудова*” вживається іронічно для характеристики будь-якого незавершеного процесу, який супроводжується хаосом. “Політологічний енциклопедичний словник” визначає “*перебудову*”, у першу чергу, як корінні зміни в економічній, суспільно-політичній, правовій та інших системах й інституційних структурах. Друге значення “*перебудови*” пов’язане з назвою радикальних реформ, здійснюваних у Радянському Союзі наприкінці 80-х – на початку 90-х рр. ХХ століття [6]. На думку В.П.Полковського, велика кількість кліше радянського періоду вживається з метою створення іронічного чи гумористичного ефекту: “*зоря капіталізму над полями*”, “*Зоря комунізму*”, “*привид імпичменту бродить Америкою*”, “*уперед до перемоги корупціонізму*”. Евфемістичні фрази створюють іронічний ефект:

“маяк виробництва”, “трибун комунізму”. Словосполучення “наш гегемон” відноситься до безробітних людей, “трудівники “валютного фронту” також звучить саркастично [14: 490]. Саме перехід української мови з тоталітарних умов до власної незалежності, з лінгвістичної точки зору, спричинив зміни у значеннях слів та словосполучень, утворення сарказму, пародії. У газеті “Україна молода” комуністичні кліше вжиті в лапках: “бійці ідеологічного фронту”, “червоний куточок” [15: 173]. Іншими словами, ці концепти втратили своє первинне пряме значення і були деспеціалізовані.

Такі риторичні кліше, як “корупційна влада”, “владний клан”, “кримінальний режим” починають часто вживатися політиками. Згодом нейтральне “влада”, якщо вжите не в історичному контексті, набуває негативної конотації з уст опозиційних кандидатів та партій [12: 146].

Шляхом запозичення утворились такі лексичні новоутворення, як “брифінг”, “істеблішмент”, “лобі”, “корумпованість” [15: 32]. Слово “імпічмент”, що з’явилося у політичному лексичному обігу за часів президентства Л.Кучми, представлене у ВТССУМ (Великому тлумачному словнику сучасної української мови). Такі слова, як “ток-шоу”, “електорат”, “елективний”, з’явилися у ВТССУМ як запозичення з англійської мови [13: 194-196]. Важливою рисою сучасної газетної мови, на думку К.С.Серажим, є “асиміляція чужорідних елементів” [8]. Дослідник наводить приклади такої “асиміляції”: “прем’єр запропонував депутатам своє ноу-хау”, “...коли критику уряду в ейфорії ігнорували всі”, “...серед безперечних аутсайдерів...”, “ласий шмат” для більшості, “...неприбуткових структур, які виконують, по суті, лобістські функції” [8]. У “Словнику іншомовних слів” зустрічаються й такі часто вживані українськими та американськими політиками терміни, як “демагогія”/ “*demagogy*” (грец. – обман брехливими обіцянками), “(ідеологічна) диверсія”/ “*diversion*” (лат. – відхилення, відтворення), “політиканство”/ “*politicking*” (грец. – не гребування ніякими засобами в політиці), “постулат”/ “*postulate*” (лат. – твердження, яке приймають без доведення як вихідне), “пропагандист”/ “*propagandist*” (лат. – особа, яка

займається пропагандою, розповсюдженням інформації), “*psewdo...*”/ “*pseudo*” (грец. – обман, вигадка, помилка), “*інтеграція*”/ “*integration*” (лат. – поповнення, відновлення). Американські терміни “*пресинг*” (англ. *pressing*, від *press* – тиснути), “*реформінг*” (англ. *reforming* – перетворення), “*лобізм*” (англ. *lobbyism* – система впливу на членів законодавчих органів у деяких капіталістичних країнах з метою ухвалення або неухвалення того чи іншого законопроекту, вигідного монополіям) чудово асимілювалися в український політичний дискурс.

Президентська риторика України насичена деспеціалізованими термінами. Віктор Ющенко оновлює політичний дискурс концептами з образним значенням, запозичених із спортивної сфери (“... його труднощі ... водночас дають усім світлим умам і рукам ще одну *альпіністську точку підніматися вгору*”), математичної (“... для нас є аксіомою...”), медичної (“за останні 1,5-2 роки нам вдалося *реанімувати*, повернути до роботи нашу авіаційну галузь”), кримінальної, якщо справа стосується злочинів проти українського народу (“*рецидиви* тоталітарної ідеології”), географічної (“Так, Форум – це *острів*. Але, глибоко переконаний, не безлюдний і не відірваний від *українського материка*. По суті, це є *верхів'я плато*, яким є Україна і українська культура. *Повінь* не зійшла. Проваль і гнилизни – багато. Та *материк* здіймається, він піднімається. Його *чисті ділянки* - це кожна наша жива національна справа – як особиста, так і спільна”). Біблійна тематика є часто присутньою в промовах українського Президента (“Манни небесної не буде”, “Ми ще серед повені. Але наш *ковчег* – це національна ідея...”).

У газеті “*День*” тогочасний президент Росії Борис Єльцин назвав політика Віктора Чорномірдіна “*політичним важковаговиком*”. Український політикун й собі починає використовувати спортивну термінологію, характеризуючи політичні події чи політиків. Протягом передвиборчої президентської кампанії 2004 року в Україні Віктор Ющенко та Віктор Янукович також вважались “*важковаговиками*”, Петро Симоненко – “*напівваговиком*”, Олександр Мороз – “*середньоваговиком*”, Наталія Вітренко

та Анатолій Кінах – “легковаговиками” [16: 174]. Деспеціалізація термінів таки сприяє розширенню політичного словника держави.

Більшість глосарія ПД США, на думку О.С.Фоменко, складає лексика, запозичена з таких сфер, як біблійна термінологія, клерикальний та церковний вокабуляр, слова з творів Уільяма Шекспіра, військова лексика. Серед біблійної лексики знаходимо *All things to all men, fight the good fight, Armageddon*. Клерикальні, церковні терміни включають *party faithful, bleeding heart, gray eminence*. Словосполучення Вільяма Шекспіра *strange bedfellows* також часто вживається в ПД США. Використання військових термінів є найпоширенішим серед американських політиків (*campaign, camps, boom, rally, regular, war house* та інші). О.С.Фоменко відслідковує жаргон засобів масової інформації серед політичної лексики США (*off the record, authoritative sources, backgrounder, plant*) та термінів, що пов’язані з боротьбою за громадські права (*black power, white power structure, Freedom Now, backlash, We Shall Overcome, soul, tokenism, Uncle Tom, Jim Crow, segregation, stand in the doorway*) [10]. Таким чином, значна частина політичного глосарія США поповнюється новою лексикою за допомогою образного вживання вже існуючих в англійській мові термінів. Чимало концептів деспеціалізуються політичними лідерами.

Політичний словник України поповнився такими новими стандартизованими словосполученнями, як “політична деградація”, “політична коректність”, “український політикум”, “електоральна відповідальність”, “електоральні перспективи”, “електоральний вік” [14: 491; 13: 194], кількісно зростають словосполучення за зразком “прикметник-іменник”: “газова ворожнеча”, “газові переговори”, “енергетичне крило уряду”, “енергетичний віце-прем’єр”, “нафто-газовий віце-прем’єр” [14: 494-495]. У ВТССУМ також з’явилися такі нові словосполучення, як “велика політика”, яке означає “важливі зовнішньополітичні проблеми”.

На думку О.М.Афанасьєвої, яка досліджувала сучасний французький політологічний дискурс (дискурс політиків-професіоналів), основними шляхами лексичного розвитку є ресемантизація, афіксація, складання основ,

запозичення, (ре)термінологізація, утворення термінологічних сполук. Учений продовжує, зазначаючи, що словник сучасної французької політології може бути представлений як концептосфера, ядром якої є базові поняття “влади” та “політики”. О.М.Афанасьєва переконана, що французькому політологічному дискурсу притаманні тенденції до інтернаціональності, відкритості, новотвору [3: 4-7], а його ключовою рисою є інтердискурсивність та інтертекстуальність, що сприяє використанню різних прийомів поліфонізації (цитування, посилення в лапках, вставні конструкції, залучення іншомовних компонентів, алюзія, авторизація, залучення прецедентних елементів) [3: 12].

Метафоричне мислення в політиці – здатність вирішити складну проблему. Воно вимагає значних зусиль від когнітивної системи людини щодо засвоєння та осмислення нових знань для побудови варіантів подальших дій і вибору правильної альтернативи. А.М.Баранов та О.Г.Казакевич виділяють метафори організму та метафори рослин як базові метафори радянської політичної культури [4: 17-20].

Досвідчений політик ніколи не використає принципово “нової, незнайомої, ризикованої метафори, яка може бути незрозумілою для його аудиторії”, на думку О.Г.Алтуняна [1: 117]. Коли Білл Клінтон під час своєї передвиборчої програми дав негативну оцінку програмі опонента Роберта Доула (“*to blow the hole in the deficit*”), він мав на увазі що той зруйнував, прирік на провал заплановану ідею (“*to blow a hole*”). Український політик другого плану Леонід Грач за допомогою метафори смерті прагнув продемонструвати стрімкий спад економіки держави: “*Продажею Криворіжсталі ми забили останній цвях у домовину промисловості України*” (Інтернет новини, з передачі А.Безулик “Я так думаю”, 27.10.05). Згідно з думкою О.В.Тищенко, антропоцентричною сферою референції медійної фразеоматики виступають людина, її фізичний і психічний стан, емоції, життя, сфера соціуму, а також час, простір, подорож, суміжні концептосфери [9: 302].

Українські політики намагаються зробити свої виступи цікавішими, “прикрашаючи” їх порівняннями, метафорами. Наприклад, Віктор Ющенко на

економічному форумі у Львові заявив, що українська економіка – *“це по суті “сплячий слон” з унікальними можливостями, який чекає своєї модернізації, своїх реформ”*. Початок боротьби з непрофесіоналізмом та корупцією митної служби він охарактеризував так: *“Медовий місяць закінчився!”*. Серед інших цікавих мовних нововведень В.Ющенко – порівняння української книги з *“падчерицею”*, а гідність – зі *“сталлю”*. Український народ запам'ятав іронічне *“Маємо те, що маємо”* Леоніда Кравчука та *“Ці руки нічого не крали”* Віктора Ющенко. Лідер “Нашої України” В'ячеслав Кириленко назвав сучасну політику *“батрахоміомахією”*. Як випускник філософського факультету, політик добре розуміє значення цього складного для пересічного громадянина терміна – *“війна жаб і мишей”*. Вважаємо, вживання цього поняття мало на меті підвищити статус В.Кириленка в очах електорату, як людини інтелектуально розвинутої. Юлія Тимошенко останнє засідання Ради національної безпеки і оборони порівняла з *“подіями на Лисій горі”*, яке, згідно з легендами, є улюбленим місцем для шабашу відьом. О. Тягнибок заявив: *“Першим кроком “Свободи” до побудови нової України стане люстрація – кардинальне очищення влади”*, а українців політик назвав представниками *“титульної нації”*. А.Яценюк припустив, що суспільство, яким дуже легко маніпулювати, – *“аморфне, одноклітинне”*. Лідер “Фронту змін” вживає також терміни *“донбасизація”* та *“антинатівщина”* у своїх промовах.

Українські політики часто вживають іншомовні запозичення, демонструючи, на їхню думку, свою прогресивність (О.Доній: *“А це дуже класно, до речі, що ми перейшли до реал-політік”*, О.Тягнибок: *“... його месіджі це фактично програма ВО “Свобода”*, П.Порошенко: *“Зрізати паніку – це не просто бла-бла-бла”*, А.Яценюк: *“Він справжній контребутор українського суспільства”*). “Реал-політік” (справжня політика), “месіджі” (послання), “бла-бла-бла” (американізм, що позначає “пусті балачки”), “контребутор” (людина, що робить внесок у розвиток якоїсь справи) – концепти, які прикрашають та надають серйознішого “звучання” промовам політичних лідерів.

Вважають, що візуальний дискурсивний супровід (невербальні символи) здатний передати значення влучніше, ніж вербальний. Виділяють три важливі теорії у дослідженні карикатур, а точніше їхньої природи: політичну, культурну/літературну, особистісних характеристик та ситуаційних обставин (Medhurst, DeSousa). Учені також аналізують карикатури як імідж, метафору та опис [11: 378]. Полісемантичність карикатур доводить той факт, що зміст одного зображення може трактуватися по-різному. Ернест Борманн (Ernest Bormann) запропонував теорію символічної конвергенції (Symbolic Convergence Theory) для дослідження природи карикатур. Згідно з цією теорією політичні карикатури “переобтяжені” гнівним образним мовленням. Уява є головним інструментом теорії, що породжує приховані та явні значення, натяки та символи. Інколи символом стає ключове слово чи фраза, слоган чи навіть засіб невербальної комунікації. Наприклад, у процесі скандалу, пов’язаного з відносинами Білла Клінтона та Моніки Левінські, політики використовували фразу “*Don’t Clinton me*”, що означала “*Don’t deceive me*” (“не обманюй мене”). Таким чином, мовець натякав на неправдиві свідчення президента Америки в суді стосовно своїх відносин з Монікою Левінські [11: 387]. Хоча метафори нечасто використовуються в теорії символічної конвергенції, зображення стосовно скандалу Клінтон-Левінські були сповнені візуальних метафор. Метафори природи характеризували Моніку Левінські як торнадо, що потрясло Білий дім. Метафори тварин зображали Білла Клінтона у вигляді собаки, прокурора К.Старра (K.Starr) – у вигляді акули, а Лінду Тріпп (Linda Tripp), працівник Білого дому, що оприлюднила всі пікантні подробиці відносин президента зі своєю подругою, – у вигляді щура або змії [11: 390].

На одній з карикатур Дж.Буш-молодший зображений у вигляді Ваньки-встаньки (wind-up toy), що постійно повторює свою непопулярну фразу “*bring ‘em on*”, “*mission accomplished*”. Інші майстри карикатури незадоволені його нав’язливим використанням слів “*democracy*” та “*freedom*”. А риторика Дж.Керрі трактується як надскладна, наче він розмовляє французькою мовою, а не англійською (що демонструє одна з карикатур). Політична кампанія США

2004 року характеризується як легко передбачувана. Фрази в промовах часто повторювались. Побутувала думка, що під час дебатів не було сказано жодної нової інформації та не відчувалося щирості в повідомленнях.

Політичному дискурсу США менше властиве утворення нових лексем шляхом запозичення з інших сфер, проте політичний вокабуляр держави збагачується за допомогою словотвірних елементів. Як відслідковує Ю.В.Заблоцький, в англійській мові відбувається утворення нових одиниць з елементом *-gate*. Як відомо, готель Уотергейт (Watergate) у Вашингтоні став центром політичного скандалу у 70-х роках, який був пов'язаний зі спробою адміністрації США встановити в готелі підслуховуючу апаратуру. Так з'явилися парадигми слів *Westlandgate*, *Irangate*, пов'язані із конфліктними ситуаціями у Великобританії та Ірані. Нові парадигми *Chickengate*, *filegate*, *travelgate* – загальні назви, що також стали новоутвореннями. Продуктивними словотвірними елементами виступають префікси *hyper-*, *mega-*: *hyperunemployment*, *hypersecret*, *megadatabase* [5: 62-64]. *Ginep-* та *мега-* є продуктивними словотвірними елементами й в українській мові (гіперкритичний, гіперпосилання, мегаполітичний, мегакорисний).

У Сполучених Штатах Америки основну увагу приділяють виступам політиків: зустрічам із виборцями, прес-конференціям, мітингам. Усне мовлення політичних діячів, на думку О.Г.Алтуняна, може подолати індіферентність аудиторії, оскільки ініціатива залишається за мовцем, тоді як друковані видання залишають право вибору за читачем. Оратор завжди може повернути й утримувати увагу слухачів своїм трактуванням ключових суспільних проблем, повторенням реплік, регулюванням емоційної напруги [1:24]. Президент держави повинен бути хорошим оратором, здатним поповнювати політичний дискурс країни.

За спостереженням О.С.Фоменко, деякі президенти в історії США відіграли велику роль у формуванні політичного словника. Дослідник переконана, що неологічний вибух стався протягом 1973-1974 років, коли при владі перебував Річард Ніксон. Такі слова та словосполучення, як *at this point in*

time, big enchilada, cover-up, CREEP, deep-six, dirty tricks, enemies list, executive privilege, firestorm, hardball, inoperative, laundering, nobody drowned at Watergate, plumbers, Saturday night massacre, smoking gun, stonewalling, twisting slowly, slowly in the wind представлені в словнику Вотергейту (Watergate vocabulary). Суфіксоїд *-gate* почав додаватися до великої кількості слів, негативно маркуючи їх. Рональд Рейган запам'ятався фразами *evil empire, nuclear freeze, nuclear winter, Soviet aggression, Star Wars, Whitewater*. Джордж Буш поповнив словник політичної лексики фразами *new world order, nightmare scenario, peace dividend, unipolar world*. Джеральд Форд відзначився тим, що не спромігся залишити після себе жодного пам'ятного слова. Білл Клінтон поповнив скарбницю політичних неологізмів лексемами *Clinton time, bridge to the 21st century, to blow a hole in the deficit, common sense government, New Democrat, Boy Clinton, sexgate, zippergate* [10]. Майже всі ці нові для політичного дискурсу США слова й словосполучення були утворені шляхом вживання слів в образному значенні.

Така непопулярна фраза Дж.Буша-молодшого, як *“To the extent that the federal government didn't do its job right, I take responsibility”*, часто з'являється в різних інтерпретаціях карикатуристів. Наприклад, дядько Сем вигукує до Дж.Буша-молодшого: *“Take responsibility!”*

Значний вплив на розвиток словникового складу англійської мови, як стверджує І.В.Андрусак, здійснив рух за “політичну коректність”. Дослідник у своїх наукових працях зосереджується на тому словниковому аспекті політичного дискурсу, який пов'язаний з переоцінкою інтелектуальних, естетичних та морально-етичних цінностей. Лексичні одиниці політичної комунікації є маркованими. Евфемізми, які використовуються мовцями з метою заміни слова чи словосполучення, яке є неприйнятним для вживання, мають у своїй основі створити атмосферу ввічливості, делікатності. Теми смерті й сексуального життя традиційно вважаються неприйнятними для західної людини, тому й вимагають вживання слів-замінників з пом'якшувальним значенням [2: 41-42].

Отже, для американського та українського політичних дискурсів характерним є їхнє поповнення новим глосарієм. Головними шляхами збагачення вокабуляру є вживання слів в образному значенні, утворення нових лексем та запозичення. Вважаємо, що для мовної картини України властиве використання всіх трьох способів лексичних новоутворень. Політичний дискурс США переважно також послуговується всіма шляхами поповнення лексики. Проте американська лексика й сама чудово асимілюється в політичний дискурс інших держав та є матеріалом для запозичення політиками інших країн.

ЛІТЕРАТУРА

1. Алтунян А.Г. Анализ политических текстов: Курс лекций: Учебное пособие для студентов вузов, обучающихся по направлениям и спец. “Политология”, “Журналистика”, “Связи с общественностью”, “Юриспруденция”/ А.Г.Алтунян. – М. : Логос, 2006. – 383 с.
2. Андрусак І.В. Лексика політичної коректності: номінативний та прагматичний аспекти/ І.В.Андрусак. – Ужгород: ТзОВ “Папірус-Ф”, 2008. – Випуск 6. – С. 41-46. – (Сучасні дослідження з іноземної філології. Збірник наукових праць).
3. Афанасьєва О. М. Лінгвопрагматика сучасного французького політологічного дискурсу: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол.наук: спец. 10.02.05 “Романські мови”/ О.М.Афанасьєва. – К., 2009. – 19 с.
4. Баранов А. Н. Парламентские дебаты: традиции и новации: Советский политический язык: От ритуала к метафоре/ А. Баранов, Е. Казакевич. – М. : Знание, 1991. – 64 с. – (Новое в жизни, науке, технике. Наука убеждать: риторика).
5. Заблоцький Ю. В. Прагматичний аспект використання оказіональної лексики в сучасних американських публіцистичних текстах / Заблоцький Ю.В. – Острог: Видавництво НаУ “Острозька академія”. – Вип.6. – 2006. – с.56-68. – (Наукові записки. Серія філологічна).
6. Політологічний енциклопедичний словник / [упорядник В.П. Горбатенко; за ред. Ю.С. Шемшученка, В.Д. Бабкіна, В.П. Горбатенька]. – 2-е вид., доп., перероб. – К. : Генеза, 2004. – 736 с.
7. Попов Р.А. Політичний дискурс: проблема теоретичної ідентифікації. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу до джерела: – www.nbu.gov.ua/e-journals/dutp/2005-2/txts/polprav/05prapti.pdf.

8. Серажим К. С. Сучасний український політичний дискурс: формування нового стилістичного канону / К.С.Серажим // Наукові записки інституту журналістики / Гол. ред. В. Різун. – К., 2002. – Т. 8 (липень-вересень). – С. 88-94.
9. Тищенко О.В. Етнокультурна динаміка неосемантизмів у польському політичному дискурсі (на матеріалі польської мови у зіставленні з українською) / О.В.Тищенко. – Острого: Видавництво НаУ “Острозька академія”. Наукові записки. Серія філологічна. – Вип.6, 2006. – С.291-303.
10. Фоменко О. С. Лінгвістичний аналіз сучасного політичного дискурсу США (90-ті роки ХХ століття): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.04 “Германські мови” / О.С.Фоменко. – К., 1998. – 18 с.
11. Benoit L.William. A Fantasy Theme Amalysis of Political Cartoons on the Clinton-Lewinsky-Starr Affair / L.William Benoit, Andrew A.Klyukovski, John P.McHale, David Airne. – Critical Studies in Media Communication. – Vol. 18, No.4, December 2001. – P.377-394.
12. Pavlyuk Lyudmyla. Extreme Rhetoric in the 2004 Presidential Campaign. Images of Geopolitical and Regional Division / Lyudmyla Pavlyuk / Aspects of the Orange Revolution II. Information and Manipulation Strategies in the 2004 Ukrainian Presidential Elections. Edited by Bohdan Herasymiw in collaboration with Oleh S.Ilnytskyj. – P. 141–170.
13. Polkovsky Valerii. A New Explanatory Dictionary of the Ukrainian Language / Polkovsky Valerii / Journal of Ukrainian Studies 31, nos.1-2, Summer-Winter 2006. – P. 191–203.
14. Polkovsky Valerii. A note on lexical changes in the contemporary Ukrainian language since independence (1991-2005) / Polkovsky Valerii / SEEJ. – Vol. 50, No.3, 2006. – P. 486–498.
15. Polkovsky Valerii. Novelty of Contemporary Ukrainian Lexicon (1991-2005) / Valerii Polkovsky / Materialy a diskuse. Slavia casopis pro slovanskou filologii. – Rocnik 75. – Praha 2006. – P. 27–50.
16. Polkovsky Valerii. The Language of the Presidential Election Campaign in Ukraine / Valerii Polkovsky / Aspects of the Orange Revolution II. Information and Manipulation Strategies in the 2004 Ukrainian Presidential Elections. Edited by Bohdan Herasymiw in collaboration with Oleh S.Ilnytskyj. – P. 171–189.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

1. Офіційний сайт Президента України (архів). – [Електронний ресурс]. – Режим доступу до джерела: www.president.gov.ua. – Дата доступу: 12 лютого 2010 р.
2. Українська правда. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу до джерела: www.pravda.com.ua. – Дата доступу: 8 грудня 2009 року.